

Тарихий хотираси бор инсон – иродали инсон. Такрор айтаман, иродали инсондир. Ким бўлишидан катъи назар, жамиятнинг ҳар бир аъзоси ўз ўтмишини яхши билса, бундай одамларни йўлдан уриш, ҳар хил акидалар таъсирига олиш мумкин эмас. Тарих сабоклари инсонни хушёрликка ўргатади, иродасини мустаҳкамлайди. Ислом Каримов

Ровийларнинг айтишича, шох аввал карокчилик килган-у, сўнгра бу йўлдан кайтган, кизик-кизик хикоят ва латифалар айтиб дилларни овлашга мохир бир кишини мусохиблари сафига қўшган экан. Бир зиёфатда ошпазлар дастурхонга кирговул гўшти тортаётганини кўриб, собик карокчи мийигида кулиб қўйибди. Бунга иттифоко кўзи тушган шох ундан нима сабабдан кулганини сўрабди. Карокчи тўғри жавобдан бўйин товлай олмай бундай дебди: “Шохим, карокчилик килган кезларим кай кун даштда бир кишининг йўлини тўсдим. У ҳеч бир қаршиликсиз ҳамёнидаги бор акчасини кўлимга тутказди. Лекин мен бу воқеани кейин гуллаб қўймасин, деган ҳадикда уни ўлдирмокчи бўлдим. Шунда, у “Биродар, жонимга қасд этмай мени қўйиб юбор. Оллоҳга қасам, сенга ҳеч бир даъвойим йўқ. Оилам ёнига омон кайтсам, шунинг ўзи қифоя...” дея ялина бошлади. Мен бу илтижога парво қилмай, қилични даст қўтардим. Шу чок у талваса-ла ён-атрофга аланглади-да қўқда учиб бораётган бир гала кирговулга қарата “Эй кирговуллар, сизлар шохид, мени ноҳак ўлдираётир”, деб бақирди. У шу сўзларни айтишга улгурдию қилич қарбидан жон берди. Умрим бино бўлиб бундай нодонни учратмаган эдим, шохим. Ахир, ҳеч замонда кирговул ҳам гувоҳликка ўтадими?! Ўша нодоннинг гапи ёдимга тушиб, мийигимда кулиб қўйган эдим”. Собик карокчи ана шу сўзларни айтиб шохга бокса, ҳукмдорнинг авзойи бузилган, зиёфат аҳли эса кўзини ерга қадаб сукутга чўмганмиш. Шунда шох “Кирговул шохидлик берди! Жаллод, олиб чик буни!” деган экан...

Оқ подшо ҳукуматининг мустамлақачилик сиёсати оқибатида миллий камситилишнинг чуқурлашиб бориши, солиқ юки ва ижтимоий зулм ҳаддан зиёд ортиши, айниқса, Русиядан қўчириб келинган “мужик”ларга катта ер майдонлари тақсимлаб берилиб, уларнинг ҳавфсизлигини таъминлаш учун полиция ташкил этилиши маҳаллий аҳолининг ҳўжалик юритишини қийинлаштириш баробарида иззат-нафсига ҳам оғир ботди. Ана шу сабабларга қўра, Каттакўргон, Самарканд ва Тошкентда қўтарилган қўзғолонлар

шафкатсизларча бостирилганига карамай, 1898 йили Андижоннинг ерли ахолиси ҳам чор Русияси ҳукуматига карши Дукчи эшон бошчилигида оёкка калкди.

Дукчи эшон накшбандия тарикатининг минтакадаги бообрў шайхларидан бўлиб, асл исм-шарифи Мухаммад Али халфа эди. Уни Шайхи дуктарош ёки Дукчи эшон деб аташларига сабаб, урчук – дук ва беланчак ясаб, “Дилинг Оллоҳда-ю, кўлинг ишда бўлсин” (“Дил ба ёру даст ба кор”) акидаси бўйича тирикчилик килганидир.

Тарихчи олима Д.Алимова интернет сайтларидан биридаги “История и время” (“Тарих ва замон”) номли мақоласида Дукчи эшон кўзголонига мана бундай баҳо берган (мақола рус тилида ёзилган бўлиб, иктибосни аслиятда келтирмоқдамиз): “Приведу лишь один только пример – касательно истории известного Дукчи Ишана, возглавившего выступление населения Андижана в 1898 г. против царской администрации. Конечно же, это было национально-освободительное движение. Однако возведение Ишана в исторической публицистике в национального героя не правомерно. Ведь здесь необходимо углубленное изучение его взглядов и позиций. Исследование произведения самого Дукчи Ишана “Ибрат ал-Гофилин” показывает его узкое мировоззрение и скудость интеллекта, выявляет разнохарактерность целей участников восстания и его предводителя. Амбиции Дукчи Ишана, реализованные посредством религии и экономических требований участников восстания, уставших от беспредела колониальных властей, вынудили его возглавить выступление, а не отнюдь высокие мотивы освобождения Родины. Сам он мечтал о создании внеэтнического суверенного исламского государства, возрождении истинного ислама и призывал к газавату. К счастью, сейчас в этом вопросе поставлены точки над *i* публикацией Б.Бабаджанова (Б.Бабаджанов. “Андижанское восстание 1898 года: Дервишский газават или антиколониальное выступление?”) // “O‘zbekiston tarixi”, 2001, №2.)”

Мен ушбу парчани диққат-ла ўқиб чиккач, “*i*” устига нега нукта қўйилди экан, олима бу билан нима демокчи бўлади, дея мушоҳадага толдим. Бу Дукчи эшон тарихини тадқиқ этиш нияти топди деганими ёки Мухаммад Али халфани миллий қаҳрамон аташга чек қўйдик деганими? Ваҳоланки, она-Ватанимиз ўтмишига – унинг дукчи эшонлари тарихига бот-бот қайтмоғимиз зарур ва, демакки, бу масалага на Д.Алимова, на Б.Бобожонов нукта қўя олади. Дарвоқе, бир замонлар анча-мунча “ажнабий”лар шундай нукта қўймоққа чоғланган ва баъзи масалаларда озми-кўпми ниятига етган ҳам эди. Д.Алимова тарихчи сифатида бунга биздан-да кўпроқ мисол келтира олишига шубҳа йўқ. Ушбу аччиқ тажриба ҳам даъват этадики, тарихимизни англашга дарров нукта қўя қолмаганимиз маъқул. Зеро, халқимиз кечмишини ҳаққоний ўрганиш фурсати энди келди! Ўтмишимиз қандай бўлмасин ўзимизники ва уни рўй-рост халққа етказиш тарихчиларимиз бурчидир. Қурраи арзда шахсий амбицияси – иззат-нафсини деб лак-лак одамларни оёкка калқирган не-не тарихий шахслар ўтган ва бундан кейин ҳам албатта ўтади. Тарих фани амбицияси – иззат-нафси бўлмаган шахслар билангина шугулланмоғи зарур деган гапни ҳеч ерда эшитган ҳам, ўқиган ҳам эмасман... Хақиқатан ҳам, Дукчи эшон кўзголон раҳбари сифатида баъзи хатоларга йўл қўйган ва буни исботловчи аниқ далиллар бисёр. Аммо менимча, унинг энг катта нуксони ўзи бошқарган кўзголонда мағлуб бўлганидир. Дукчи эшон голиб келганида, унинг амбицияси – иззат-нафсига ҳам ўзгача баҳо берилармиди?! Спартак Рим кулларини озодлик сари курашга бошлаганида, авваламбор, ўз эркини иззат-нафсини кўзлагандир?! Ёки фақат ўзгалар хурлигини мақсад қилиб олганмикан? Емельян Пугачев-чи? Степан Разин-чи? Нима, уларда иззат-нафс бўлмаганми? Нега улар ҳақидаги ҳукм Дукчи

эшонникидан бошкача? Тарих, жилакурса, сўнгги нуктасини кўйишу саҳифасидан номини ўчиришга шошмаяпти-ку!

“Дукчи эшон кўзголови иштирокчиларидан 777 нафари хибсга олиниб, тергов қилинади. Кўплари калтаклаш ва бошқа қийноқларга чидамай қамқўхоналарда жон беради. Терговдан сўнг 415 киши суд қилинади, улардан 32 нафари айбсиз деб топилиб оқланади, 380 нафари эса айбдор деб топилиб ўлим жазосига ҳукм этилади. Бир кишига умрбод қамқў жазоси, уч кишига ахлоқ тузатиш лагерида муддатли ўташ билан боғлиқ жазо белгиланади. Бироқ император авф билан юқорида зикр этилган 380 кишидан фақат 18 нафари (бошқа бир маълумотга кўра, 21 нафари) осиб ўлдирилади. Қолган 362 нафарига тайинланган жазо енгилга алмаштирилади: 3 киши – умрбод сургунга, 147 киши – 20 йилга, 41 киши – 15 йилга, 1 киши – 13 йилга, 1 киши – 8 йилга, 47 киши – 7 йилга, 4 киши – 4 йилга, 15 киши – Сибирь сургунига ва 3 нафар вояга етмаганлар ахлоқ колониясига ҳукм этилади.” (“Русский инвалид”, 1898, №127). Бундай фожиага, бир томондан, Дукчи эшон ярим ялонғоч, оч-наҳор, кетмон ва паншаҳа билан “қуролланган” кўзголончиларни суғ бешқаргани, иккинчи томондан, Россия императори Николай Иккинчининг Туркистон ўлкасидаги ғайриинсоний тартиблари сабаб бўлган.

“Эшонни дорнинг тағига олиб қелиб, оёғидаги темир қишанни очамиз деб уриндилар, илож бўлмади, шекилли, болға билан уриб синдирдилар ва бошқа рафиқларнинг қишанлари ҳам уруб синдирилди... Дорни тикар вақтида дорнинг тағига одам бўйидан пастрок чуқурлар қазилиб, устига бўйра ёпиб қўйилган экан. Бир тўп солдатлар қелиб, қўлларидаги шоғлар билан аргамчиларни қесиб юбордилар. Қамқўлари ерга қўзулуб тушдилар. Кейин бир арава оҳақ қелтириб, олти қишини икки чуқурга ташлаб, устидан оҳақ ташладилар. Қар тарафдан тупроқларни тортиб, бирор қаз тупроқ тушгандан яна оҳақ солиб, қосили тупроқни оҳақ билан аралаш қилиб, қаттиқ тегиб қўмдилар...”(Фозилбек Отабек ўғли. Дукчи эшон воқеаси. Т., “Қўлпон”, 1992, 52, 54-55 бетлар).

Дукчи эшон ва унинг яқин сағдошларини дорға осғач, қатто суяғи қам қолмасин дея жасағлар устидан оҳақ соғқан қамда қабрлар изини йўқ қилишға уринган ваҳший туғум Мухаммад Али қалфанинғ “дунёқараши тор ва ақл-идроқи ночорлиғини, кўзголон иштирокчилари ва улар раҳнамосининг мақсади турлича бўлганини қўрсатади”ган “Ибратул гоғилийн” қитоби сақланиб қилишға нечук йўл қўйди экан?! Авваламбор, тарихчиларнинг “Ибратул гоғилийн” асари айнан Дукчи эшонга теғишли эканига қанчалар ишонқи қомил? Қолаверса, мағкур асар ҳақида Б.Бобожоновга зидма-зид, ижобий фикрлар баён этган муаллифлар қам бор. Қунонқи, адиб С.Сиёев “Ибратул гоғилийн” асари “дину диёнат нурига ошуфта қўнгилларга ажиб бир зиё элтиб, дилларни илохий бир туғу ила тўлдиришига” имони қомил эканини таъқидлайди. (“Юлдуз – Андижон осмонида”. Қитобга сўзбоши // Фозилбек Отабек ўғли. Дукчи эшон воқеаси..., 4-бет). Мен Мухаммад Али қалфа ва унинг шаҳсига Д.Алимова берган салбий баҳо ҳақида ўйлағанимда, қуйидаги шубҳақор ҳаёлларга бораман. Қўп асрлик тарихимизни обдон соғталаштириб, бизни манқурт қилмоққи бўлган ўша империя асоратлари қали қам онғ-тағакқуримизни қалғитишда давом этмаяптими?! Шу империя Дукчи эшон жасади узра оҳақ аралаш тупроқдан уйган қабр тоғига шошма-шошарлик билан мағкур шаҳс фақат иззат-нағсинигина кўзлаған, деған ҳулосамизни ёзиб қўймағпимизми? Муғтақиллик йўлида Абдулла Қодирий, Абдурауф Фитрат, Абдулҳамид Қўлпон ўзи билғанича, Дукчи эшон қам ўзи билғанича қураш олиб борған-ку?! Ватан озодлиғи учун қурашлар тарихида ғалабага элтувқи зарур фағилатларга эға бўлмаған

йўлбошчи биргина Дукчи эшонми? Ахир серфазилат одамлар кўпинча пана-панада бикиниб юрган ва хокимият билан хатто мурса хам килиб кетаверган-ку! Д.Алимова талабига жавоб бериши мумкин бўлган Кодиркул мингбошига ўхшаш юртдошларимиз, афсуски, чор Русияси кўлида Туркистон эркини паймол этувчи куролга айланган. Бундай кимсалар “ватан” деганда бир бурда нон ивитилган ювиндию ит гажиган бир бўлак суяк тутувчи кўлни тушунган. Балки кимгадир Дукчи эшон дин пешвоси бўлгани холда бундай кўзголонга бошчилик килгани ёкмас? Бирок айна табакага мансуб шахслар ватан ва халк озодлиги йўлида курашга бошчилик килгани тарихда кўп учрайди. Бунга мисол сифатида Хоразм халкини Чингизхон боскинига карши оёкка тургазган шайх Нажмиддин Кубро, бу йил таваллудининг 600 йиллиги нишонланаётган, Франция озодлиги учун кураш алангасида тобланган диндор бокира киз Жанна д’Арк, Американинг кора танли ахалиси хак-хукуклари йўлида жон фидо килган рухоний Мартен Лютер Кинглар номини тилга олиш кифоя килар?!

Дукчи эшон ва унинг сафдошлари шафкатсизларча жазолангандан сўнг, бир неча йил ўтиб Русия императори Николай Иккинчи ундан-да аянчлироқ ўлим тоганига нима дейсиз?

Николай Иккинчи 1894-1917 йиллар мобайнида Русия императори бўлган. У 1917 йилги Февраль инкилобидан сўнг тахтдан воз кечишга мажбур этилади. Сўнгги Романов бошқарувни муваккат ҳукуматга топширгач, Русияда фукаролар уруши аланга олиб кетади. Уй камогида сакланаётган подшоҳни аввал муваккат ҳукумат Сибирга, сўнгра большевиклар Уралга жўнатади. Ундан хам кейин Николай Иккинчи Екатеринбург шахрида оила аъзолари билан бирга катл этирилади. Русиянинг сўнгги тахт сохибини замондошлари ва муаррихлар турлича тавсифлаган. Кўпчилик унинг салоҳияти Русияни камраган сиёсий инкирозни даф этиш кадар юксак бўлмаган деган карашни билдиради. ...Шоҳ аклли, ўқимишли, билимдон одам эди. У айникса кишиларнинг исми-шарифини ёдда узок саклаб колар ва нихоятда дилкаш суҳбатдош эди. Шоҳ тарихни яхши билар ва шу соҳага оид жиддий тадқиқотларни ёктирарди. У жисмоний меҳнатни хуш кўрар, бусиз яшай олмасди...

...Подшоҳнинг хулк-атворидаги асосий хусусият юмшок табиатлилиқ эди...

...Императорнинг Русияга мухаббати масаласига келсак, у ватанини шу кадар севардики, сўз билан таърифлаш кийин. Русия унга насронийлик дини кадар азиз эди; у динидан воз кеча олмаганидек, ватанини хам тарк эта олмади...

...Шоҳ на салобати, на сўзи билан аскарлар калбини забт этолган, уларнинг руҳини кўтариш ва мафтун этишга муяссар бўлган. У кўлидан келган барча ишни килган ва шу жихатга кўра уни айбдор деб санаш кийин, бироқ у халкни юксак марраларга чорлай олмаган (А. А. Брусилов).

У ҳақда касалманд, ахмок, жохил... дея ноҳак сўзлашади. У оддий гвардия офицери эди (А.П.Чехов).

Николай Иккинчи ҳаётидаги асосий воқеалар куйидагилардан иборат. Бўлгуси под-шоҳга сохибсалтанат Александр Учинчи буйругига кўра, диний асосда таълим-тарбия берилади. Николай 13 йил давомида махсус дастур асосида ўқийди. Таълимнинг дастлабки 8 йили чуқурлаштирилган гимназия дастури асосида олиб борилиб, сиёсий тарих, рус адабиёти, инглиз, немис ва француз тили дарсларига алоҳида эътибор қаратилади. Сўнгги беш йил ичида эса у давлатни бошқаришда аскарадиган харбий санъат, ҳуқуқ ва иқтисод фанларини ўрганади. Маърузаларни дунёга машхур рус олимлари Н.Бекетов, Н.Обручев, Ц.Кюи, М.Драгомиров, Н.Бунге, К.Победоносцев ва

бошкалар ўқийди. Пресвитер И.Янищев валиахдга ҳуқуқ асосларини илоҳиёт ва дин тарихига боғлаб тушунтиради.

1894 йили Николай Иккинчи немис маликаси Алиса Гессенскаяга уйланади. Ана шундан сўнг пошшо хоним Александра Федоровна номини олади. Улар аввал тўрт – Ольга (1895), Татьяна (1897), Мария (1899) ва Анастасия (1901) деган киз фарзанд кўради. 1904 йили Петергофда бешинчи фарзанд, ёлғиз ўғил – шахзода Алексей Николаевич тугилади.

Империянинг икбол куёши йилдан-йил сўниб, 1917 йил 25 февралда Николай Иккинчи манифести билан Давлат Думаси фаолияти тўхтатилади. Бундай қарор Русиядаги танг сиёсий вазиятни баттар чигаллаштиради. Николай Иккинчи алалокибат 1917 йил 2 мартда тахтдан воз кечишга мажбур бўлади. Тожсиз шох 1917 йил 9 мартдан 14 августгача оиласи билан Царское Селодаги Александровск саройида уй қамоғида яшайди. 1917 йил 14 августда эса яна оиласи билан 7 нафар офицер ва 337 нафар солдат кўриғида Тьюменга жўнатилади.

Давлат тепасига большевиклар келгач, император оиласи Тьюмендан Екатеринбургга кўчирилади. Улар тоғ муҳандиси Н.Ипатов уйига жойлаштирилади. Император оиласи билан бирга уларга хизмат этувчи яна беш киши – шифокор Е.Боткин (сарик касалини кашф қилган олим), камерлакей А.Трупп, Александра Федоровнанинг оксочи А.Демидова, ошпаз И.Харитонов ва ошпаз ёрдамчиси Л.Седнёв ҳам шу ерда истикомат этган. Шох оиласи ушбу манзилда ҳаётининг сўнги 78 кунини ўтказган.

1918 йил 12 июлда император ва унинг оила аъзоларини қатл этиш ҳақида қарор қабул қилинади. Ушбу қарорни қим, қаерда, нега қабул қилингани асл нусхаси қаерда сақлангани ҳануз сир бўлиб турибди. Шох ва унинг оиласи Урал ишчи-деҳқон ва солдатлар кенгаши қарорига кўра қатл этилган деган ясама ҳужжат кейинроқ “пайдо бўлган”. Русия императори, унинг рафиқаси ва фарзандлари, доктор Боткин ҳамда шох оиласи хизматидаги кишилар (ошпаз ёрдамчиси Л.Седнёвдан ташқари, бу гумашта соткин шекилли, фожиадан бир-икки кун аввал ишдан четлатилиб, ўйдан ҳайдалган) “Махсус ваколатли уй” – Екатеринбургдаги Н.Ипатов уйида 16 июлдан 17 июлга ўтар кечаси қатл этилади. Шох оиласига тегишли барча шахсий буюм ва бойликлар қатлдан сўнг талон-тарож қилинади. (Николай Иккинчининг рафиқаси ва кизлари либослари ичига олтин занжирлар, бошка қимматбаҳо тақинчок ва тошларни яшириб олган эди.) Қатл қуни Николай Иккинчининг оила аъзо-лари ва барча хизматчилари, одатдагидек, соат 22 дан 30 дақиқа ўтганда ухлашга ётади. Орадан роппа-роса бир соат ўтганда бу ерга икки киши махсус топширик билан келади. Улар қоровуллар бошлиғи П.Ермаков ва уй қоманданти Я.Юровскийга қатл ҳақидаги қарорни топшириб, ҳукми зудлик билан ижро этиш талабини қўяди. Уйқудан уйготилган шохнинг оила аъзолари ва барча хизматчиларига Оқ армия аскарлари шаҳарга бостириб келаётгани, тўқнашув чоғида уй ўққа тутилиши мумкинлиги, шу сабаб дарҳол унинг ертўласига тушиш зарурлиги айтилади. Ертўлага тушилгач, ҳукм эълон қилинади ва қатл ижросига қиришилади. Ушбу машъум “тадбир” кечаси соат бирда тугайди. (Мазкур сатрларни қалбда изтироб ва кўзда ёш билан ёздим – М.Т.)

Я.Юровский қўлидаги рўйхат бўйича қатлни ижро этган барча аскарлар венгер ўқчилари бўлган. Бу аскарлар рус тилини мутлақо билмаган, улар Я.Юровский билан немис тилида гаплашишган.

Оқлар ҳаракати Русиянинг Олий ҳукмдори деб эълон қилган адмирал А.Колчак изқувар Н.Соколовга Николай Иккинчи ва унинг оила аъзолари қатли юзасидан қидирув олиб

боришни топширади. Аммо Колчак отиб ўлдирилгани, Совет ҳокимияти ўрнатилгани ва Н.Соколов Парижда вафот этгани сабаб ушбу кидирув охирига етмай қолади. 1991 йили Н.Соколов маълумотларига асосланиб, император оиласи жасадларининг қолдиги топилади (ушбу жасадлар МВД ходими Г.Рябов тамонидан 1979 йили топилиб, қайтадан қўйиб ташланган эди). 2007 йил ёзида яна Эски Коптяков йўлида кидирув ишлари йўлга қўйилади. Бу гал шох оиласининг 1991 йили топилмаган икки аъзоси (шахзода Алексей ва малика Мария) жасади қолдиқлари изланади. Нихоят император қўмилган жой яқинидан 10-13 ёшлардаги ўғил ва 18-23 ёшлардаги киз жасади қолдиқлари топилади. Екатеринбург археологлари ва экспертлари ҳулосасига кўра, ушбу қолдиқлар шахзода Алексей ва малика Мария жасадига тегишли экани тасдиқланади. Николай Иккинчининг фарзандлари чопиб ташланганидан далолат берувчи из уларнинг елка қисмида аниқланган. Бундан ташқари қалла суягида ўқ ҳосил қилган тешиқлар ҳам бор. Николай Иккинчи, унинг оиласи ва хизматчилари жасади элиб ташланган лаҳадга тупроқ аралаш оҳак ва кислота сепилган.

Омманинг ваҳшиёна қатлга муносабатини ўша даврда яшаган В.Коковцов қуйидагича ифодалайди: “Аянчли хабар эълон қилинган қуни мен икки бор қўчага чиқдим, трамвайда шаҳар кездим, аммо бирор ерда озгина бўлсин раҳм-шафқат, ачиниш-қайгуриш аломати кўрмадим. Ахборот баланд овозда, кесатик ва мазах оҳангида ўқиларди... Маънисиз бир тошбағирлик, консираган бир манманлик руҳи ҳукм суради. Теварак-атрофдан “Аллақачон шундай бўлиши керак эди”, “Қани яна бир шохлик қилиб кўр-чи энди”, “Николашкага – қишқик”, “Эй, биродар Романов, ўйнаб бўлсан-да”, деган жирканч сўзлар эшитиларди...”

Император ва унинг оиласи жасади қолдиқлари 1998 йил 17 июлда Санкт-Петербург шаҳридаги Петропавловск қилхонасига олиб келиб дафн этилди. Николай Иккинчи азоб-уқубат чеккан мўътабар зот дея эълон қилинди. Унинг хотирасини абадийлаштириш учун Екатеринбургдаги Ипатев уйи ўрнида мухташам ибодатхона барпо этилди.

Эвоҳ, бир давр ва бир давлатда яшаган икки инсон фожияси нақадар муштараклиги киши этини жунжуқтириб юборади. Нақшбандия сулуқининг пири ма-қомига эришган ва дукчилик ҳунари ортидан қун кечирган Муҳаммад Али халфа иттифоқо Худоёрхон қаби умргузаронлик этишга ҳавас қилиб, шахсий иззат-нафси йўлида халқ бошига фалокат ёғдирган дея ҳулоса чиқарсак, ноҳақ бўламиз чоғи. Унинг қамқомхонада жабр-зулмга қардона чидагани ва қўзғолон аҳлидан бирортасини сотмагани, айниқса, қор Русияси ҳукумати олдида тавба-тазарру қилмагани бу зотни асл қатонатли шахс, қин қатонпарвар инсон дея олишимизга асос беради, бизнингча. Қамид Қиёев “Қурқистонда Россия тажовузи ва ҳукмронлигига қарши қураш” қитобида (Тошқент, “Қарқ”, 1998 йил) Қозилбек Оқабек ўғли лафзидан ушбуларни баён этади: “Арслонқоб тарақига излаб юрғувчи Яъқуб қўрқоши билан Қодирқул мингқошига одамлар эшонни шу тарафда қўрганларини айтганлари учун Арслонқобга қикин Тошқўприқ деган тор йўлни тўсиб турганларида, Эшон ўша йўлдан қориб, Тошқўприқ устида учраб қолғон. Дарқол Яъқуб қўрқоши: “Эй, тақсир! Қан сизни қутиб турибман, ёрдам қилмоқ учун” деб, отдан ўзини ташлаб қўришмоқчи бўлиб юрған, эшон ҳам отдан тушиб, йиглаб қучоқлашиб қўришган вақтда, эшонни қўтариб, тағига қосиб олган ва одамларни қақириб, қоглаб олганлар. Орқасидан уч одамни ҳам тутиб, тўртовларини қоглаб қўйганлар. Қодирқул мингқоши дарқол етиб қелиб, эшонни қўриши билан: “Қотинталок! Қаммани қонавайрон қилдинг-қу!” деган. Эшон буларга: “Иққовинг ўлар вақтда қинни бўлиб ўлгин! Бизни русга тутиб

берган кўлларинг билан ўзингни уриб, сўккан огзинг билан ўзингни тишлаб ўлгин!” демакдан бошка ҳеч гап айтмаган...” (ўша асар, 32-бет). Айни шу муаллиф дуоибатъд этилган икки хоиннинг бири – Кодиркул мингбоши тақдири ҳақида кейинроқ мана бундай маълумот беради: “...Шаҳарнинг катта оксоколи Кодиркул мингбошининг зарби ва сиёсати нихоят каттик ва бераҳм бўлғони шаҳар фуқароларига маъруф ва машҳур эди... Оксокол юртга сиёсат ўтказиш учун “ур” дардига гирифтор бўлгон ва ким бўлса бўлсун, рўбара келса урдирмай қўймас эди. Охирида, бу “ур, ур” дардининг касофати билан бир дўкондор арманининг бойини уруб қўйди, бу армани бой нафсоният қилиб, сармоялар тарафдори бўлгон ҳоким губернаторларга арз қилиб, судга бериб, охири истибдод учун қилгон шунча хизмати мукофотиға, нихоят, хорлик билан ўрнидан бекор бўлди ва Қўкон кишлокка бориб, амал хасратидан бетоб бўлуб, охири Мажнундек бўлуб, ўзини ўзи жароҳат қилиб ўлди. Мустабид ҳукумати бизга эшон ходисасида қўб хизмат қилгон эди, деб риоя қилмади. Сармоядор бой арманининг капитал қуввати уни йикитиб қўйди” (ўша асар, 48-49-бетлар).

Биз бу ибратли ҳикоятга таяниб, Кодиркул мингбоши Дукчи эшон қарғишига дучор бўлди, десак эҳтимол қулгига қолармиз. Аммо Николай Иккинчидек император бошига тушган фожа, унинг жасади устига ҳам Дукчи эшонникидек охагу кислота тўқилгани таажжуб ва тавба этгулик бир ҳол, албатта. Айниқса, бизнинг диёр фарзандлари бўлган ва тақдир тақозоси-ла Европага бориб қолган “венгерлар” деб аталмиш халқнинг беш-олти фарзанди шохни қатл этиши кишини чуқур ўйга толдиради.

Рус халқи ўз фарзанди ва императори Николай Иккинчини азоб-уқубат чеккан мўътабар зот деб эълон қилиб, қатл этилган жойида мухташам ибодатхона тиклади. Россиянинг сўнгги императори қолдиқларини Романовлар қилхонасига қўчириб, унга ҳурмат ва эҳтиром бажо келтирди.

Биз ҳам Мингтепа қишлоғидан чиққан оддий халқ қор Россияси ҳукумати зулмига қарши Дукчи эшон бошчилигида қўзғолон қўтаргани ва бу билан қинакам жасорат, мардлик қўр-сатганини ҳолис эътироф этиб, уларнинг номини абадийлаштириш қора-тадбирларини қўрсак, айна муддао бўлармиди...

Мансурхон Тоиров.

«Тафаккур» журналичан